

Geloven onder bezetting

Mitri Raheb

**Geloven onder
bezetting** *Een
Palestijnse theologie
van verzet en hoop*

Met een inleiding van
Erik Borgman

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Deze uitgave verschijnt in samenwerking met
Stichting Vrienden van Sabeel Nederland en Kairos Palestina Nederland.

Deze uitgave is oorspronkelijk verschenen onder de titel
Faith in the Face of Empire bij Orbis Books, New York.
Copyright © 2014 by Mitri Raheb

Vertaald door Jacqueline Smits, Hans Baart, Harmen Jansen en Janneke Stegeman, onder verantwoordelijkheid van de Theologiewerkgroep Vrienden van Sabeel/Kairos Palestina Nederland.

Boekverzorging: Studio Anton Sinke
Foto omslag: Hans Baart. Graffiti aan Palestijnse zijde
van de muur in Betlehem.

De bijbeltekst in deze uitgave is ontleend aan De Nieuwe Bijbelvertaling,
© Nederlands Bijbelgenootschap 2004/2007, tenzij anders vermeld.

ISBN 978 90 239 7022 4
NUR 703

© 2015 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*In herinnering aan mijn vader,
Bishara Mitri Raheb,
die me het geloof ingeprint heeft
en creatief verzet belichaamde.*

Inhoud

Naar een solidariteit van de geschokten? 9
Een hoopvolle inleiding – Erik Borgman

Introductie 15

- 1 Geschiedenis en het bijbelverhaal 21
 - 2 Voorspel op een Palestijns narratief 33
 - 3 Geopolitiek in het Midden-Oosten 49
 - 4 Palestina 53
 - 5 Imperium 57
 - 6 Het volk van Palestina 67
 - 7 God 81
 - 8 Jezus 87
 - 9 De heilige Geest 97
- Epiloog: verbeeldingskracht en hoop 107

Dankwoord 111

Literatuurlijst 113

Register op bijbelverwijzingen 119

Register op persoonsnamen 120

Naar een solidariteit van de geschokten?

Een hoopvolle inleiding

Erik Borgman

De eerste keer dat ik in Israël was, reisde ik samen met een collega van Tel Aviv naar Betlehem. Toen duidelijk werd dat onze Palestijnse taxichauffeur uit Betanië kwam, had ik haast de neiging te vragen of hij Marta, Maria en hun broer Lazarus kende. Het is heel vreemd bijbelse namen op moderne wegwijzers te zien staan, en veel reisgezelschappen lijken het heden vooral te beschouwen als een hinderlijke blokkade voor het uitzicht op het geïdealiseerde verleden waarvoor zij gekomen zijn.

Ik verwachtte niet dat de realiteit overeen zou komen met een geïdealiseerde voorstelling – dacht ik. Maar het was schokkend om op de Tempelberg, waar onze Palestijnse chauffeur niet mocht komen, niet alleen Joodse mannen en vrouwen te zien die bij de Klaagmuur stonden te bidden en het seculier geklede bruidspaar dat een zegen over hun huwelijk vroeg, maar ook de tafels met opgestapelde geweren en Israëliische staatsbijbels die zouden worden uitgereikt aan de dienstplichtige jonge vrouwen en mannen die hun militaire opleiding hadden afgerond: een heuglijk moment in hun leven dat wordt bijgewoond door hun vrienden en familie. Een verwarrend mengsel van religie, dagelijks leven, uitsluiting en geweldsdreiging.

Mitri Raheb is geboren in 1962 en woont met zijn vrouw en twee dochters in Betlehem. Betlehem wordt bezet door Israël. Dit land vindt hem en zijn mede-Palestijnen zo gevaarlijk dat zij een muur hebben gebouwd om te voorkomen dat zij het gebied kunnen binnenkomen van waaruit in veel gevallen hun grootouders, hun ouders of zijzelf verdreven werden. Onze taxichauffeur die vrij van Tel Aviv naar Betlehem en weer terug kon gaan, is een uitzondering.

De naam Betlehem roept bijbelse associaties op en er is een grote parkeerplaats bij het kloostercomplex dat om de grot gebouwd is waar Jezus geboren zou zijn. In het gebruikelijke beeld van het Palestijnse volk heeft Raheb als christen en ambtsdrager in de Evangelisch-Lutherse Kerk geen plaats. Raheb is praeses van de synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in Jordanië en het Heilige Land, pastor van de Lutherse Kerk in Betlehem en oprichter en leider van het Diyar Consortium en het Dar al-Kalima College voor kunst en cultuur. Deze beide laatste zijn gericht op dialoog tussen verschillende groepen en facties en op de scholing van vooral jonge Palestijnen, met als doel hen te helpen onder de bezetting te werken aan de opbouw van hun eigen gemeenschap. Raheb ontving voor zijn werk meerdere prijzen, maar is ook omstre-

den. Toen hem de Duitse mediaprijs voor 2011 toegekend werd en bekend werd dat de voormalige Duitse president Roman Herzog daarvoor de laudatio zou houden, werd er van verschillende kanten heftig geprotesteerd. Raheb werd ervan beschuldigd antisemitische uitspraken te hebben gedaan en de legitimiteit van de staat Israël te ontkennen.

Het is goed bij het lezen van dit boek in eerste instantie afstand te nemen van deze controverse. Zij sluit mensen op in bekende tegenstellingen. Die tegenstellingen moeten juist overwonnen worden, willen wij verder kunnen komen. Laten we eerst eens kijken wat Raheb te zeggen heeft.

Mitri Raheb is niet alleen een activist, maar ook een theoloog. Hij zoekt naar een theologische positie die betekenis heeft in de uiterst moeilijke omstandigheden van de Palestijnen. Dit alleen zou voldoende kunnen zijn om kennis te willen nemen van zijn werk.

Immers, dit lijkt onmogelijk. Als theoloog en pastor is het de taak van Raheb de Bijbel te lezen en te laten spreken als goed nieuws. Maar de lezing van de Bijbel die zich op de plaats waar hij woont haast onontkoombaar opdringt, maakt zijn mensen onzichtbaar en werkt onderdrukkend in plaats van bevrijdend. Als je in het huidige Betlehem woont, is het overduidelijk wat Israël betekent, wat Jeruzalem betekent, wie Gods volk is – en het is evident dat de Palestijnen hier niet bij horen. In deze situatie weigert Raheb de weg van de minste weerstand te kiezen. Hij contrasteert niet – volgens een bekend anti-judaïstisch cliché – het gewelddadige Oude Testament met de op liefde en grensoverschrijdende gemeenschap gerichte prediking van Jezus in het Nieuwe Testament. Hij definieert de Palestijnen ook niet als de buitengesloten en gemarginaliseerden die volgens het bijbelse gebod bescherming behoeven: ‘Behandel vreemdelingen die bij jullie wonen als geboren Israëlieten. Heb hen lief als jezelf, want jullie zijn zelf vreemdelingen geweest in Egypte’ (Lev. 19:34). Raheb maakt duidelijk dat de Palestijnen geen vreemdeling zijn in het gebied waar ze wonen, en dat de Bijbel hun boek is.

Raheb ziet de Palestijnen als de ‘armen van het land’, waar de bijbelse geschriften speciale aandacht voor hebben, de ‘geringen’ of ‘kleinen’ waarvoor naar bijbels getuigenis God een speciale liefde heeft. Zij zijn de constante factor in het gebied dat steeds door nieuwe grootmachten wordt bezet, van de Assyriërs tot de Britten. Niet het toebehoren tot een natie of een religieuze gemeenschap bepaalt of de bijbelse boodschap tot jou is gericht, stelt Raheb, maar de positie die je inneemt in de reële geschiedenis. De bijbelse geschriften zijn gericht tot degenen die verkeren in een positie van machteloosheid, van onvermogen de wereld naar hun hand te zetten, van onzichtbaarheid en schijnbare onmacht. Naar de woorden van de psalm vragen hun burens spottend: ‘Waar is dan je God?’ (Ps. 42:4, 11).

De bijbelse God valt volgens Mitri Raheb bijna niet te onderscheiden van zijn mensen. Hij lijkt een *loser* zoals zij. Als de schrijver van de Hebrëenbrief zegt dat de verrezen en bij God levende Jezus 'met onze zwakheden kan meevoelen, juist omdat hij, net als wij, in elk opzicht op de proef is gesteld' (Hebr. 4:15), dan is dit volgens hem in de lijn van het beeld van God dat in het Oude Testament naar voren komt. Dit leidt niet tot machteloze berusting, maar tot een houding die Paulus als volgt beschrijft:

We worden van alle kanten belaagd, maar raken niet in het nauw. We worden aan het twijfelen gebracht, maar raken niet vertwijfeld. We worden vervolgd, maar worden niet in de steek gelaten. We worden gevelld, maar gaan niet te gronde (2 Kor. 4:8-9).

Gods verbondenheid met hen maakt duidelijk dat hun huidige onderdrukking niet het laatste woord heeft.

Uiteindelijk behoort de geschiedenis niet aan de overheersers. Wereldrijken komen op en verdwijnen ook weer. Maar het zijn uiteindelijk de 'zachtmoedigen' die het land zullen bezitten, zoals Jezus in de Bergrede zegt (Mat. 5:5): degenen die zich niet laten meeslepen door geweld, in cynisme vervallen, of zich maar schikken in hun lot omdat er niets anders op zit. Het gaat om hen die blijven hopen en van daaruit mogelijkheden zien voor het doen doorbreken van het volle leven. Met zelfbewustzijn het leven leiden zoals het zich aandient in gemeenschap met de armen, de geringen, de kleinen en zo daar de zaden uitstrooien van het koninkrijk van God: dat is volgens Raheb Jezus' programma.

Via zijn beschrijving van de positie die Jezus inneemt in zijn context, maakt Raheb tevens duidelijk welke strategieën volgens hem niet productief zijn voor de Palestijnen. Het geweld dat hun overkomt bestrijden met geweld, het opbouwen van een op religieuze wetten gebaseerde zuivere gemeenschap, het zich verschansen in een vanuit nostalgie geconstrueerd verleden, het koesteren van het eigen slachtofferschap, het op welke manier dan ook ontvluchten van de situatie omdat er toch geen perspectief is: het zijn allemaal mogelijkheden en het gebeurt allemaal, maar Raheb streeft naar een verzoening van de tegenstellingen die van deze strategieën het gevolg zijn.

Politiek gezien de meest opmerkelijke passage uit dit boek staat aan het einde van hoofdstuk 6:

Israëli's en Palestijnen hebben de laatste zestig jaar allebei hard gewerkt aan het stichten van een eigen staat. Als ze eerlijk naar zichzelf zijn, moeten ze toegeven dat dit project mislukt is. Israël ontwikkelde een apartheidsstelsel en de Palestijnse ministaat in Gaza of de Palestijnse gaten-in-de-kaas

op de Westelijke Jordaanoever zijn niet de droom waarvoor mensen gevochten hebben. Nochtans kunnen of willen beide volkeren deze harde, pijnlijke werkelijkheid niet onder ogen zien om vervolgens te gaan zoeken naar nieuwe modellen van co-existentie.

Hier wordt een nieuwe omgang gesuggereerd met de situatie in Israël en de bezette gebieden. De nagestreefde uitkomst wordt niet van tevoren vastgelegd en er wordt gebroken met het idee dat duidelijk is wie wat is of representeert. Het voorstel is uit te gaan van de gezamenlijke constatering dat de onderlinge strijd zijn oorspronkelijke inzet verloren heeft. Dat wat de strijd ooit aanjoeg, is vanwege deze strijd definitief buiten bereik geraakt. Dit zou logischerwijs moeten uitlopen op wat de Tsjechische filosoof Jan Patočka (1907-1977) 'solidariteit van de geschokten' heeft genoemd: een gedeeld inzicht dat het juist de strijd is die het doel dat de strijdende partijen willen bereiken, onbereikbaar maakt. Een strijd die alleen verliezers kent, moet in het belang van alle partijen worden gestaakt.

Volgens Raheb is de belangrijkste vraag in de Bijbel: 'Waar is God?' Zijn antwoord luidt: 'In het schijnbaar machteloze, maar de bestaande situatie openbrekende schreeuwen om Gods veranderende kracht.' Van hieruit is de tweede vraag: 'Wie is mijn naaste?' In Rahebs voorstellen breekt Jezus de grenzen open die mensen opsluiten in vaste, tegenover elkaar staande identiteiten die voorkomen dat mensen zichzelf zien als elkaars naasten. Bij de naasten sluit Raheb in het spoor van Jezus ook de tollenaars in. De tollenaars ziet hij als de equivalenten van de collaborateurs met de bezetters van Palestina.

In een mooi hoofdstuk over de Geest werkt Raheb uit dat verschillen niet tenietgedaan moeten worden. God verbindt mensen door en over de verschillen heen, zodat ze elkaar kunnen aanvullen en corrigeren. De onderlinge strijd maakt dat ze slachtoffers blijven en wordt versterkt doordat zij zichzelf beschouwen als slachtoffers. De Geest inspireert om in de kracht van de hoop onverwachte mogelijkheden tot verandering te zien en daarop in te gaan.

Ik ben onder de indruk van de theologische denkkraft van Mitri Raheb. Ik vind dat zijn boek het verdient gelezen en serieus genomen te worden. Het is een eerlijke en belangwekkende poging om de eigen situatie zonder illusies te bezien in het licht van het christelijk geloof, en daar de consequenties uit te trekken. Dit betekent dat ik mij uitgenodigd voel om met hem in discussie te gaan. Ook over moeilijke en pijnlijke kwesties.

Want Rahebs boek is voor mij op sommige punten ook heel moeilijk te verteren. Zo is er het feit dat hij de post-Holocausttheologie alleen negatief ter sprake brengt. Hij verdisconteert niet dat er zich in het christendom door de eeuwen heen een krachtige anti-judaïstische onderstroom heeft genesteld die met de Sjoa op afschuwelijke wijze aan het licht kwam. Deze is wat mij

betreft nog altijd niet voldoende bekritiseerd. In dit licht is het in mijn ogen uiterst ongelukkig dat Raheb het spreken over een 'joods-christelijke traditie' zonder enige nuance als ideologisch wegzet. Maar bovenal lijkt het mij niet gepast om het ontstaan en bestaan van Israël uitsluitend te zien in termen van koloniale overheersing die de uitdrukking is van de onderwerping aan een nieuw, wereldwijd imperium.

Raheb citeert in zijn boek David Ben-Gurion zelf, de grondlegger van de staat Israël, die blijk geeft van een heel andere visie op de Palestijnen dan die later gebruikt is om ze met een goed geweten van hun land te kunnen verdrijven. Volgens dit citaat was het de verwantschap met het Palestijnse volk die de overlevenden van de in verbijsterende mate geslaagde poging tot uitroeiing van het Europese Jodendom in Israël de veiligheid deed zoeken die ze eerder niet vonden. Dit betekent natuurlijk niet dat de feitelijke vestiging van de staat Israël vanuit het perspectief van de Palestijnen geen *Nakba* (ramp of catastrofe) was. Maar evenmin betekent de wijze waarop de Holocaust soms in de Israëliëse propaganda gebruikt wordt dat het geen *Sjoa* (vernietiging) was en dat iedere overlevende ervan die een goed heenkomen gevonden heeft, niet een reden tot vreugde zou zijn.

In dit opzicht vind ik Rahebs analyse van de situatie van de Palestijnen in termen van 'imperium' (*empire*) problematisch. Het concept 'imperium' kan heel vruchtbaar zijn. Het maakt duidelijk dat macht en overheersing heel andere gestalten kunnen hebben dan onderdrukking met behulp van fysiek geweld. Nadeel is echter dat alles wat binnen de invloedssfeer van een imperium gebeurt, gezien dreigt te worden als uitdrukking van de macht van dit imperium. Maar de politiek van Israël wordt niet alleen of vooral bepaald door het streven van de Verenigde Staten of van de Israëliëse machthebbers om het Midden-Oosten hun wil op te leggen.

Een dergelijke voorstelling van zaken gaat in tegen wat Raheb probeert te bereiken met zijn postkoloniale benadering. Postkoloniale analyses gaan ervan uit dat verhoudingen tussen volken nooit vrij zijn van macht, dwang en overheersing. Tegelijkertijd is geen van de betrokken partijen alleen maar passief en slachtoffer. Hoezeer ook onderdrukt en beperkt in hun vrijheid, Mitri Raheb maakt duidelijk dat de Palestijnen wel degelijk invloed hebben op de vormgeving van hun situatie en hun leven. Hij spoort Palestijnen aan deze invloed ook bewust aan te wenden. Ze moeten afstappen van hun project koste wat kost een eigen staat te vestigen, hoe pijnlijk dat ook is. Ze moeten niet blijven streven naar wat onmogelijk geworden is, maar hun verantwoordelijkheid nemen voor het bouwen aan een leven waarin mensen elkaar ervaren als naasten en hun verschillen als rijkdom. Geldt dit ook voor Joodse Israëli's die hetzelfde nastreven? Het ligt wat mij betreft in de lijn van wat Raheb in dit boek schrijft. Spijtig genoeg zegt hij er echter zelf niets over.

Misschien kon dit ook niet. Misschien heeft dit voor hem te veel de schijn van ingaan op morele chantage, alsof mensen het moeten verdienen in hun lijden gezien en gehoord te worden. Zo is het bijbels gesproken in ieder geval niet.

De Ene zei tot Mozes: 'Ik heb gezien hoe ellendig mijn volk er in Egypte aan toe is, ik heb hun jammerklachten over hun onderdrukkers gehoord, ik weet hoe ze lijden' (Ex. 3:7).

We zouden ons door God moeten laten gezeggen en erop uit zijn kennis te nemen van het lijden van mensen waar dan ook, door wie dat lijden ook wordt veroorzaakt. Om van daaruit oog en oor te krijgen voor het verlangen dat hen ertegen doet protesteren, ook al drukt dat zich uit op een manier die ons om goede redenen soms tegen de borst stuit. Want in dit verlangen klinkt de stem van God.

Introductie

Jezus was een Palestijnse Jood uit het Midden-Oosten. Als hij nu door de westerse wereld rond zou reizen, zou hij op willekeurige momenten en plaatsen aangehouden worden om zijn papieren te laten controleren. De Bijbel is een boek uit het Midden-Oosten en komt dus uit een regio met ingewikkelde vraagstukken. Deze constatering lijkt voor de hand te liggen, maar ik ben ervan overtuigd dat er te weinig aandacht aan geschonken wordt. Ondanks het feit dat ik zelf uit het Midden-Oosten kom, heb ik het belang van geopolitiek pas in de laatste tien jaar ontdekt. Ik begon door te krijgen dat het geen toeval is dat de drie monotheïstische religies en hun heilige boeken min of meer uit dezelfde regio komen. Het begint met geopolitiek en dat is ook het uitgangspunt voor dit boek. Toen ik me dit als Palestijns christen begon te realiseren, ging ik fascinerende dingen ontdekken.

Deze ontdekking werd niet in een academische omgeving ergens in het Westen gedaan. Het was niet het resultaat van een studie die ik in een onderzoekscentrum deed. Het was een geleidelijke verbreding van de kennis die ik in het veld opdeed. Ik bestudeerde bewegingen en processen die zich over een lengte van jaren in Palestina voordeden. Kort en bondig: ik observeerde, analyseerde en probeerde te doorgronden wat er om mij heen gebeurde. Dit boek is niet minder wetenschappelijk omdat het niet in een westerse academische omgeving met een westerse methodologie ontwikkeld is. Ik beweer dat het wetenschappelijker is omdat het gebaseerd is op langdurige waarnemingen op Palestijnse bodem. Observatie is de moeder van de wetenschap. Observaties helpen ons patronen en logische feiten te identificeren, zelfs als we het gevoel hebben dat de zaken volkomen onlogisch en onvoorspelbaar zijn. De afgelopen twintig jaar heb ik dagelijks de geopolitieke en sociaal-religieuze velden geobserveerd. Maar ik ben ook predikant. Zondag aan zondag ga ik de preekstoel op om de Schrift te vertalen voor de kerkgangers. Als predikant weiger ik de realiteit van deze wereld te scheiden van de realiteit van de Bijbel door een goedkoop evangelie te prediken dat de realiteit niet uitdaagt, maar ook niet door de realiteit uitgedaagd wordt. Deze uitdaging is persoonlijk, aanhoudend en serieus. Zij vormt de omgeving waarin ik deze ontdekking deed.

Wat ik hier presenteer, is een theologie van en voor de Palestijnse context. Dit mag het resultaat niet ondergraven of de ernst ervan in twijfel trekken. Voor een christen die dagelijks met de Schrift worstelt en tevens een academicus is die tracht te analyseren en begrijpen wat er om hem heen gebeurt, vormt de strijd van Palestina een unieke gelegenheid om deze ontdekking te